

OTTO FON BISMARCO SOCIALINĖS DOKTRINOS IŠTAKOS

Dr. Dalia Eidukienė

Gedimino technikos universitetas, Verslo vadybos fakultetas, Humanitarinių ir socialinių mokslų katedra, Saulėtekio al. 11, 2040 Vilnius
Telefonas 76 78 83
Elektroninis paštas senolis@centras.lt

Pateikta 2001 m. sausio 6 d.

Parengta spausdinti 2001 m. rugpjūčio 30 d.

Recenzavo Vytauto Didžiojo universiteto Politikos mokslų ir diplomatijos instituto direktorius doc. dr. A. Kulakauskas ir Lietuvos teisės universiteto Teisės fakulteto Teisės filosofijos katedros vedėjas doc. dr. A. Vaišvila

S a n t r a u k a

Straipsnyje aptariami iki šiol Lietuvoje mažai žinomi XIX amžiaus antroje pusėje Vokietijoje pradėti bandymai formuoti socialinę valstybės politiką, kurios pagrindu vėliau klostėsi šiuolaikinės socialinės teisinės valstybės koncepcija, klasių kovą keitusi klasių bendradarbiavimu. Tokios politikos pradininku valstybės mastu buvo XIX amžiaus antrosios pusės Prūsijos ir Vokietijos imperijos valstybės veikėjas kunigaikštis Otto von Bismarkas. Neatsitiktinai 1998 m., minint jo mirties šimtąsias metines, Vokietijoje buvo paskelbti Bismarko metais. Lietuvos skaitytojui Bismarkas ir jo socialinės pažiūros įdomios kaip šiuolaikinės socialinės teisinės valstybės ištakos. Bismarko socialinė politika pakeitė valstybės esmę, priartino ją prie žmogaus, padarė ją ne tik įsakančią, baudžiančią, bet ir gelbstinčią. Vėliau ji tapo pavyzdžiu ir kitoms valstybėms.

I ž a n g a

Kunigaikštis Otto fon Bismarkas*, 20 metų būdamas valstybės kancleriu, vadovavo imperijos vidaus politikai ir įėjo į istoriją kaip vokiečių socialinio draudimo pradininkas ir valstybės socialinės politikos praktikas, siekęs paversti Vokietiją socialine monarchija. Jis buvo vienas iš tų, kurie socialinės politikos idėją traktavo ne kaip klasinę, o kaip visai visuomenei reikšmingą idėją, skirtą visuomenės politiniam socialiniam stabilumui užtikrinti. Remdamasis valstybės socialine politika, Bismarkas siekė pasukti visuomenės raidą iš revoliucinio į evoliucijos kelią. Jis buvo įsitikinęs, jog vadinamasis „socialinis klausimas“ gali būti sprendžiamas civilizuotomis priemonėmis tik per valstybės vykdomą politiką padėti ekonomiškai neišgalintiems visuomenės nariams.

Bismarko socialines pažiūras formavosi ypatingo socialinio–ekonominio lūžio metais, kai Vokietija suko į socializuoto kapitalizmo kelią. Tam tikra ano meto vokiečių inteligentijos dalis nepritarė tuo metu populiariai valstybės mančesterinės politikos idėjai. Jai atrodė priimtinesnė valstybės kišimosi į ekonominę ir socialinę sferą taktika. Bismarkas buvo vienas iš tų, kurie socialinės politikos idėją traktavo kaip visai visuomenei reikšmingą idėją, skirtą visuomenės politiniam socialiniam stabilumui užtikrinti.

---

* Otto Eduardas Leopoldas fon Bismarkas gimė 1815 m. balandžio 1 d. nedideliame bajorų dvare Šengauzene, netoli Brandenburgo. Getingeno ir Berlyno universitetuose studijavo teisę. 1835 m. tapo diplomuotas juristas. 1847 m. išrinktas į Prūsijos landtagą. 1851–1859 m. Prūsijos atstovas Frankfurto prie Maino bundestage. 1859–1862 m. Prūsijos pasiuntinys Rusijoje, 1862 – Prancūzijoje. Nuo 1862 m. Prūsijos ministras pirmininkas ir užsienio reikalų ministras. 1871 m. tapo pirmuoju suvienytos Vokietijos imperijos kancleriu. 1890 m. atsistatydino. Mirė 1898 m.

Savo socialinę politiką jis vadino „praktine krikščionyste“, tačiau neprieštaravo ir dėl termino „valstybinis socializmas“, kuris tuo laiku buvo ypač paplitęs socialinių įstatymų šalininkų ir priešininkų raštuose. Bismarko nuomone, sąvoka „socializmas“ yra daugiareikšmė ir tik socialistų programa daro ją nepriimtina. Pasak jo, kiekvienas įstatymas, padedantis liaudžiai, yra socializmas. „Praktinėje krikščionybėje“ arba „valstybiniame socializme“ Bismarkas matė siekį pagerinti ketvirtojo luomo materialines gyvenimo sąlygas ir tikėjosi, kad taip bus užkirstas kelias socialinei revoliucijai.

Bismarkas ne iš karto tapo socialinių reformų šalininku. Nuo jo politinio debiuto turėjo praeiti 34 metai. Per tą laiką išsiplėtė Bismarko politinis horizontas. Jis sakėsi esąs laimingas, kad nepriklauso „prie tokių žmonių, kurių nemoko nei laikas, nei patyrimas“ [1, p. 608–609]. Savo apsisprendimą vykdyti socialines reformas jis motyvavo taip: „... man pirmiausia yra... tauta, jos savarankiškumas ir klausimas, kaip mums susiorganizuoti, kad mes galėtume laisvai kvėpuoti šiame pasaulyje kaip didi tauta“ [2, p. 32]. Gebėjimą spręsti socialines problemas Bismarkas priskyrė prie tautos didingumą lemiančių veiksnių.

BISMARCO SOCIALINIŲ PAŽIŪRŲ IDĖJINIAI ŠALTINIAI

I. Istorinės mokyklos iššūkis ir valstybės kišimosi į ekonomiką argumentacija

Bismarkas visą laiką buvo stiprios valstybės šalininkas. Jam simpatiška reguliuojama ir organizuota ekonomika, kurioje nėra vietos nei asmeninei savivalei, nei „maišto aistroms“. Tokia jaunojo Bismarko pozicija valstybės atžvilgiu visiškai atitiko opozicionierių, kurie XIX a. 4–ame ir 5–ame dešimtmetyje sudrebino šalies politinį gyvenimą, mintis. Tai buvo jaunos nacionalinės buržuazijos ir vyriausybės konfliktas, kilęs dėl liberalios vyriausybės ekonominės politikos. Ši politika atitiko laiko dvasią, t.y. naujojo ekonominio liberalizmo idealus, kurie XVIII a. pabaigoje ir XIX a. pradžioje dėl prancūzų fiziokratų ir anglo Adamo Smito įtakos buvo populiarūs tarp Vokietijos teoretikų ir politikų. Tačiau Vokietijoje liberali idėja negalėjo būti populiariama ilgą laiką. Ekonominė šalies mintis bandė ne tik išsiaiškinti tokio Vokietijos ekonominio atsilikimo priežastis, bet ir rasti būdus jam įveikti. Jaunai Vokietijos ekonomikai, neatlaikančiai industriųjų valstybių konkurencijos, buvo reikalinga valstybės globa. Todėl vokiečių buržuazijai atrodė nepriimtina liberalizmo „natūraliosios tvarkos“ idėja. Valstybės nesikišimo į ekonomiką idėjai siekta priešpriešinti „protingo protekcionizmo“ doktriną, kurioje daug dėmesio skiriama socialiniams klausimams. Liberalai siūlė tik savitarną, o istorinės mokyklos atstovai – F. Listas, V. Rošeras, K. Knisas, B. Gildebrandtas – daugiausia reikšmės teikė socialiniam solidarumui. Pavyzdžiui, F. Listas teigė, kad atskiro žmogaus gerovė tiesiogiai priklauso nuo tautos gerovės, demokratinio ir teisinio valstybės tobulumo. Šiuo požiūriu buvo itin pabrėžiamas įstatymų vaidmuo; įstatymai patys esą „gali sukurti turta“ tiesiogiai negaminami vertybių [3, p. 194].

B. Gildebrandtui atrodė, kad „devynioliktas šimtmetis nori lygiai taip pat karštai ir veržliai spręsti socialinius ir ekonominius uždavinius, kaip aštuonioliktasis sprendė politinius klausimus“ [4].

Apie istorinės mokyklos teoretikų idėjinį poveikį Bismarkui galima spręsti iš jo pirmojo politinio debiuto Prūsijos Jungtiniame Seime 1849 m., spalio 18 d., kai buvo svarstomas amatų klausimas. Ši problema visuomenei tapo svarbiausia, nes amatininkų luomas ir kada klestėję amatai, neatlaikydami besivystančio kapitalizmo konkurencijos, atsidūrė ties skurdo riba. Savo kalboje Bismarkas konstatavo „kapitalo daromą spaudimą darbui“ ir reikalavo apginti amatininkų luomo egzistavimą įstatymais. Jis kritikavo pramoninių įstatymų principus abejodamas pramoninės laisvės tikslingumu: „Ji suteikia daug patogumų, siūlo pigias prekes, tačiau šis pigumas apnuodytas amatininkų skurdu... ir, manau, kad mūsų pigūs surduti iš krautuvių turi ant mūsų gulėti nejaukiai, nes jų gamintojai nežino, kaip sąžiningu būdu prasimaitinti“. Šioje situacijoje Bismarkas įžvelgė politinį momentą, nes „amatininkų luomas sudaro vidurinės klasės branduolį, ... būtina sveikam valstybiniam gyvenimui“.

Jo nuomone, padėtis tampa pavojinga, kai „... fabrikai, turtindami atskirus asmenis, sukuria masę proletarų, kurie... dėl savo padėties neapibrėžtumo darosi pavojingi valstybei“. Bismarkas neabejoja, kad valstybei būtina įsikišti į šią sritį, nebijant apriboti „atskiro asmens laisves... nebijant gana rimtai kėsintis į teisę ir nuosavybę“ [5, p. 4–5].

II. Socialinis Lorenzo fon Šteino realizmas

Naujas etapas jaunojo Bismarko socialinių pažiūrų raidoje susijęs su tam tikru vertybių perkainavimu, Vokietijai persiorientuojant iš feodalinį į kapitalistines vertybes. Ir šis procesas, priešingai nei Anglijoje ir Prancūzijoje, vyko sąlygiškai ramiai, nes buvo išvengta didelių klasinių susidūrimų. Tai buvo pagrindas atsirasti iliuzijai, jog Vokietijos kelias į kapitalizmą yra savitas, nieko bendro neturintis su klasikinėmis Anglijos ir ypač Prancūzijos buržuazinėmis revoliucijomis. Tačiau to meto intelektualai tvirtino, kad Vokietija kapitalizmo „skaistyklos“ neišvengs. 1850 m. išėjo teisės daktaro, sociologo ir ekonomisto Lorenzo fon Šteino (1815–1890) „Prancūzijos socialinio judėjimo istorija nuo 1789 m. iki mūsų dienų“, kurioje mokslininkas įrodinėjo, jog šiuolaikinis prancūzų socialinis judėjimas nepriklauso vien Prancūzijai [6]. Objektivos tokio pobūdžio judėjimo priežastys esančios ir Vokietijoje. Maža to, Šteinas teigė, jog Vokietija, kaip kadaise Prancūzija, „nėščia industrine visuomene“. Jo nuomone, „nė viena tauta civilizacijos raidoje negali šito išvengti, todėl galima tvirtinti, kad komunizmas anksčiau ar vėliau neišvengiamas ir Vokietijoje“ [6, p. 30]. Tačiau Šteinas nemano, jog ši tendencija yra tragedija. Vokietija istoriškai nesanti pasmerkta. Jis formulavo metodologiškai svarbią idėją, kad jokia socialinė revoliucija socialinio klausimo neišsprendė ir negali išspręsti. Tai gali padaryti tik valstybė, remdamasi socialinėmis reformomis. Jo nuomone, „jeigu norima išvengti prancūzų istorijos pasikartojimo, reikia veikti socialinės reformos dvasia“ [6, p. 30], todėl „monarchistinė valdžia turi rasti dorovinės stiprybės tapti socialinių reformų monarchija“ [6, p. 48–49].

Šteino knyga tapo sensacija vokiečių intelektualiniame gyvenime, o jos idėjos – tuo intelektualiuoju katalizatoriumi, kuris pastūmėjo visuomenę ieškoti priešnuodžių laukiamoms epochos dramoms.

III. Ferdinandas Lassalis apie monarchijos ir demokratijos suartėjimą

1862 m. Bismarkui pasiūlomas Prūsijos ministro pirmininko ir užsienio reikalų ministro postas. To meto gyvenimas patvirtino Šteino idėjų tiesą. 6–ajame dešimtmetyje įvyksta esminis Vokietijos ekonominės evoliucijos perversmas ir jau 1860 m. Vokietija tampa industrine valstybe, užimančia trečiąją vietą pasaulinėje pramoninėje gamyboje. Bekompromisis kapitalizmo veržimasis į ekonomiką, ūmus gamybinių jėgų augimas, streikai, Paryžiaus Komunos įvykių atgarsiai, greitai besiplečiantis darbininkų socialistinis judėjimas šturpuo visuomenę ir kėlė į dienos šviesą visuomenėje esamus socialinius prieštaravimus, kurie reikalavo išskirtinio dėmesio.

Būtent šių įvykių ir jų keliamos grėsmės pagrindu ir galima paaiškinti Bismarko suartėjimą su Vokietijos socialdemokratijos lyderiu Ferdinandu Lassaliu. 1863–1864 m. žiemą jie ėmė slaptai susitikinėti. Bismarko oponentas teigė, kad valstybė privalo sąmoningai, t.y. savo noru, atkreipti dėmesį į apverktiną ir pasigailėtiną darbininkų klasės padėtį. Jo nuomone, darbininkų luomas turi tokią teisę, nes jis, neturėdamas kapitalo, sukuria gėrybes, be kurių visuomenė negalėtų egzistuoti nė vienos dienos. Tuo tarpu šis, trečiasis, luomas juridiškai esąs niekas. Šis faktas rodė, kad revoliucija prasisverkė į visuomenės vidų ir anksčiau ar

---

* Ferdinandas Lassalis (1825–1864) gimė Breslavlyje pasiturinčio pirklio šeimoje. Baigęs universitetą, studijas tęsė Paryžiuje. 1848 m. jis jau gana žinomas advokatas, demokratinės partijos veikėjas, bendradarbiauja „Naujajame Reino laikraštyje“, kurio redaktorais buvo K. Marksas ir F. Engelsas. F. Lassalis nepriėmė mokslinio komunizmo principų. 1863 m. gegužę išrenkamas Visuotinės vokiečių darbininkų sąjungos prezidentu. 1864 m. žuvo dvikovoje.

vėliau, nepaisydama jokių užkardų, prasiverš į paviršių ir jėga įeis į įstatymų kodeksą, kaip tai įvyko per 1789 m. Prancūzijos revoliuciją. Todėl būtina sulyginti teisinę trečio sluoksnio padėtį su jo faktine padėtimi, kol jis to dar nepadarė jėga. Lassalis nekvietė darbininkų į barikadas. Atvirkščiai, jis ragino juos burtis į politinę partiją, kurios pagrindinis šūkis turi būti visuotinė, lygi ir tiesioginė rinkimų teisė. Tik ji darbininkams atvertų kelią į valstybinę valdžią, nustatant jos valią ir tikslus. Tik ji darbininkams yra ne tik politinis, bet ir socialinis principas, vienintelė jų socialinės būties pagerinimo sąlyga.

Lassalis įtikinėjo Bismarką, kad visuotinė ir lygi rinkimų teisė yra demokratiška priemonė spręsti visus valstybės socialinius prieštaravimus. Anot Lassalio, ji neturinti tapti klasių kovos objektu, nes istorinis procesas esąs ne klasių kova, o dėsningas proto veržimasis į laisvę.

Lassaliui nesimpatiška mančesterinė valstybės politika, nes ji išimtinai sutelkta į asmeninės laisvės ir individo nuosavybės apsaugą. Jo nuomone, valstybė kaip „naktinis sargas“ griaua pačios valstybės esmę, pripildydama ją tik savanaudiškų interesų [7, p. 30]. Lassalis teigia, kad darbininkus būtina paversti verslininkais per gamybinės asociacijas, kurios funkcionuotų beprocentių valstybės kreditų pagrindu. Asociacijos – tai priemonė išbristi darbininkams iš skurdo. Tačiau kaip priversti valstybę padėti darbininkams? Ogi pasinaudojus ta pačia lygia ir visuotine rinkimų teise!

Bismarkas į puolimus reichstage, visuomenei sužinojus apie slaptus jo susitikimus su socialdemokratų partijos vadovu, atsakė: „Aš niekada gyvenime nesu turėjęs reikalų su jokių socialdemokratu ir joks socialdemokratas su manimi. Lassalio prie jų aš nepriskiriu, nes jis buvo daug iškilesnės prigimties, nei jo epigonai. Tai buvo įžymus žmogus ir su juo buvo galima kalbėtis“ [8, p. 466].

Toks Bismarko reveransas Lassaliui reiškė jo idėjų pripažinimą, o 1867 m. kanclerio iniciatyva tautai buvo oktrojuota visuotinė ir tiesioginė rinkimų teisė.

IV. Karlo Rodbertuso reformistinė „valstybinio socializmo“ doktrina

XIX a. antroje pusėje ir toliau daugėjo valstybės ekonominių funkcijų šalininkų. Tuo metu atsirado nauja doktrina, pavadinta „valstybinio socializmu“. Jos šalininkai teigė, kad socialinį klausimą galima išspręsti tik įgyvendinant valstybinę socialinę reformą, ir stengėsi ją įrašyti į valstybės ekonominės politikos programą.

„Valstybinio socializmo“ doktrinos tėvu laikomas įžymus prūsų ekonomistas, istorikas ir politinis veikėjas, turtingas Pomeranijos dvarininkas Karlas Rodbertusas (1805–1875). Jo nuomone, socialinį klausimą iškėlė ir sukomplikavo dabartinės valstybinės ūkinės sistemos netobulumai: skirstant pagamintas vertybes „darbininkams iš visų gėrybių tenka tik tai laisvė ir daugiau nieko“ [9, p. 198]. Asmeninė laisvė suteikia tik laisvę badauti. Ji – formalumas. Taigi šiuolaikinio ūkio sąlygomis didžioji dalis visuomeninio produkto tenka nedirbantiems. Rodbertuso nuomone, tai esanti didelė neteisybė, nes žemės ir finansinio kapitalo savininkai darbininkus apiplėšinėja. Vadinasi, šiuolaikinėje visuomenėje teisingo paskirstymo nėra ir taip bus tol, kol valstybė neįsikiš į šį procesą. Rodbertusas siūlo tai daryti per mokesčių reformą – finansinio kapitalo apmokestinimą ir darbo įstatymus.

Jis yra tos nuomonės, kad socialinio klausimo negalima palikti savieigai. Šiandien laisvas žmogus paliktas pačiam sau, ir viso to padarinys – „liaudis, barbariška savo siela ir įpročiais“. Valdžia neturi jai jokios įtakos. Tai gresia nacijos ir visuomenės žlugimu. Rodbertuso žodžiais tariant, ginčas tarp darbo ir nuosavybės paliečia valstybės ir visuomenės pamatus ir sukrečia juos kaip žemės drebėjimas. Revoliucinę įtampą įmanoma sumažinti ir reguliuoti toliaregiška ir radikalia valstybės socialine reforma. Todėl Rodbertusas kreipiasi į valstybės vadovus: „Mes negalime delsti – paaštrinkime reformatorišką peilį ir pjaukime, kitaip mus gali aplenksti viską ryjanti žibalinė liepsna“ [10, p. 136].

Bismarkas bandė į savo kabineto veiklą įtraukti ir Rodbertusą. Jis per savo patikėtinį L. Biucherį su Rodbertusu bendravo, priimdavo jo raštiškus pasiūlymus bei rekomendacijas.

V. Katedersocializmas ir Socialinės politikos sąjunga

1871 m. sausio 18 d. paskelbus Vokietijos imperijos atkūrimą, prasideda naujas Vokietijos istorijos laikotarpis. Jis naujas ir kancleriui Bismarkui. Visas šalies vidaus gyvenimas plakė nauju pulsą. Pergalė prieš Prancūziją, vokiečių žemių suvienijimas ir Vokietijos imperijos paskelbimas sukėlė nematytą nacionalinių jausmų protrūkį. Penkių milijardų kontribucija, greita ir galinga per pirmus dvejus metus po prancūzų ir prūsų karo ekonominė šalies plėtra sukūrė iliuziją nematyto begalinio suklestėjimo ir žadino didžios ateities viltis. Tačiau euforija, apėmusi plačius visuomenės sluoksnius, išblėso po 1873 m. biržos krachą, kai Vokietiją sukrėtė stipri ekonominė krizė ir prasidėjo depresija. Katastrofiškai nukrito pramoninių prekių kainos. Smulkūs verslininkai masiškai bankrutavo. Žlugo daugelis akcinių bendrovių. 1875 m. šalį apėmė ir agrarinė krizė. Svarbiausi tapo ne politiniai, o socialiniai ir ūkiniai klausimai. Vokietija virto darbo ir kapitalo kovų lauku. Materialinės gerovės ir socialinio teisingumo klausimai tapo ypač aktualūs ir turėjo būti nedelsiant sprendžiami. Streikai, besiplečiantis darbininkų socialistinis judėjimas padėjo „komunizmo šmėklai“ įgauti gana realius kontūrus.

Jau pirmaisiais Vokietijos imperijos gyvavimo metais reikšminga universitetų profesorių ekonomistų grupė pareiškė, kad nuo to, kaip artimiausiu metu susiklostys socialiniai santykiai, priklauso Vokietijos imperijos ateitis. Katedersocialistų nuomone, šios problemos negali išspręsti nei socializmas, nei mančesterizmas. Permanentinėmis reformomis socialinį klausimą gali išspręsti tik valstybė. Valstybę katedersocialistai laikė aukščiausia nepartine jėga, kuri, stovėdama aukščiau egoistinių klasinių interesų, leidžia įstatymus ir, vadovaudamasi teisingumu, gina silpnuosius bei padeda pakilti žemesniosioms klasėms. Naujosios ekonominės mokyklos atstovai pareiškė, kad būtina pakeisti nacionalinės politinės ekonomijos metodą, o nepateisinamą liberalų optimizmą bei jų įvaizdį apie visuomenės harmoniją „išmesti už borto“ ir įveikti nuomonę, kad valstybės kišimas į ekonominį gyvenimą – žalingas.

1871 m. spalio 6 d. Eizenache įvyko pirmasis katedersocialistų kongresas. Dalyvauti jame buvo kviečiami asmenys, nepaisant jų partinio priklausomumo arba turtinės padėties, visi kas suvokia, kaip svarbu spręsti socialinius klausimus. Kongrese buvo nutarta sukurti Socialinės politikos sąjungą. 1873 m. gegužės 31 d. ji tapo *de facto*. Jos tikslas turėjo būti grynai praktinė veikla: formuoti visuomeninę nuomonę ir praktiškai paveikti šalies teisėkūros institucijas, kad jos kurtų naują valstybės socialinę politiką, nurodytų artimiausios socialinės reformos būdus. Prie jos lopšio stovėjo profesoriai G. Šmolleris, A. Peffle'as, A. Vagneris, L. Brentano ir kt. Šios sąjungos nariais tapo įžymūs visų partijų atstovai, darbininkų vadovai, advokatai, žurnalistai, valdininkai, verslininkai, žodžiu, visi tie, kurie prijaucia darbininkų reikalui. Taip katedersocializmas peržengė universiteto ribas.

Eizenacho kongreso ir Socialinės politikos sąjungos nuomonės pradėta paisyti, nes tarp jų dalyvių buvo beveik visi nacionalinės ekonomikos atstovai. Kilo didžiulė literatūrinė polemika, kurioje socialinės politikos šalininkai neabejojo, kad galima sukurti „socialinę monarchiją“ ir visas savo viltis siejo su Bismarku.

Daugelis naujosios ekonominės mokyklos šalininkų po vieną savo publikuojamų knygų egzempliorių apie socialinių problemų sprendimo būdus ir svarbą adresuodavo asmeniškai Bismarkui. Tad kancleris buvo puikiai informuotas. Jis simpatizavo naujos krypties ekonomistams. Prof. Šmolleris rašė savo straipsnyje apie labai reikšmingą kanclerio pareiškimą, nors ir juoko forma padarytą jam 1875 m., kad apskritai jis taip pat katedersocialistas, tačiau vis dar tam neturi laiko.

FIAT SALŪS PUBLICAS!

1881 m. lapkričio 17 d. Bismarko iniciatyva ir jam tiesiogiai dalyvaujant buvo sukurta vadinamoji Socialinių reformų programa. Tai serija įstatymų dėl darbininkų socialinio draudimo: Įstatymas dėl draudimo ligos atveju (Reichstago priimtas 1883 m. gegužės mėn., įsigaliojo 1884 m. gruodžio mėn.), Įstatymas dėl draudimo nelaimingų atsitikimų atvejais (priimtas 1884 m. birželio mėn., įsigaliojo 1885 m. spalio mėn.) ir pagaliau Įstatymas dėl senatvės ir invalidumo draudimo (priimtas 1889 gegužės mėn., įsigaliojo atsistatydinus Bismarkui 1891 m. sausio mėn.). Vyriausybės pasiūlytus įstatymų projektus svarstė ir pataisas priimi-

nėjo net trijų šaukimų reichstagai. Tik dėl to, kad Bismarkas buvo labai užsispyręs ir atkaklus, socialinių įstatymų projektai tapo *de jure*. Kancleriui teko atlaikyti didelį puolimą ir susidurti su nenoru suvokti socialinės politikos prasmę ir reikšmę. Tačiau tai jau nebuvo toks aklas nihilizmas, su kuriuo jam teko susidurti socialinės „eros“ pradžioje. Viena vertus, tai galima paaiškinti ta aplinkybe, kad į savo socialinės politikos organizavimą Bismarkas įtraukė ir monarchą. Todėl tie politikai, kurie iš anksto buvo parašę Bismarko socialinės programos *pro futuro*, tapo šiek tiek atsargesni. Kita vertus, sustiprėjęs darbininkų socialistinis judėjimas vėl sukėlė nerimą šalies politiniame gyvenime.

Tačiau Bismarkas nuolat buvo tarp dviejų ugnių: socialinės reformos šalininkų – iš vienos pusės ir socialinės reformos priešininkų – iš kitos. Jo socialinių reformų programa nepripo nei prie vienu, nei prie kitų schemų. Vieni manė, kad nuolaidų per daug, kiti – kad per mažai. Taigi visi Bismarko inicijuoti socialiniai įstatymai buvo priimti ties tam tikra to meto visuomenės politinių galimybių riba.

Bismarkas neneigė, kad didžiulis postūmis jo socialinei praktikai ir tuometinės visuomenės politinei savimonei buvo Socialdemokratų partijos veikla. Jis tvirtino, kad be jos esamomis sąlygomis teigiama vyriausybės veikla socialiniu klausimu būtų neįmanoma: „Jeigu nebūtų socialdemokratijos ir masė žmonių jos nebijotų, kuklių pergalių, kurias mes pasiekėme socialinės reformos srityje, nebūtų...“ [11, p. 24–25]. Bismarkas troško nuginkluoti socialdemokratiją įgyvendindamas jos pačios siekius. Ne veltui Vokietijos socialdemokratai „valstybinį socializmą“ vadino „reakcingu“ [12].

Bismarko priešininkai, jam dar gyvam esant, teigė, kad jo socialiniai įstatymai tai – „lašas jūroj“, kad „kalnas pagimdė pelę“. Tačiau, nepaisant to, vis dėlto reikia pripažinti, kad tai buvo pirmi socialinio draudimo įstatymai tuometinėje Europoje. Vėliau kitose pasaulio šalyse jie nužengė daug toliau, ir Bismarko socialinio draudimo programa pradėjo atrodyti gana kukliai ir netgi ribotai, tačiau kadaise ji buvo pažangi ir išskyrė Vokietiją iš kitų valstybių tarpo.

Bismarko iniciatyva priimti socialiniai įstatymai turėjo gal ne tokią praktinę reikšmę, kurios jis tikėjosi, tačiau buvo padaryta pradžia, buvo duotas tonas. Jį, be jokios abejonės, galima laikyti naujųjų laikų reformatoriumi, įstengusiu ne tik suvokti socialinių įvykių raidą ir poreikius, bet ir praktiškai teigiamai juos paveikti. Būtent jo dėka Vokietijos valstybė persiorientavo spręsti socialines problemas. Vėliau, laikui bėgant, gyvenimas kai ką atmetė, kai ką patobulino, tačiau Vokietijos, kaip ir bet kurios išsivysčiusios pasaulio valstybės, nebegalima įsivaizduoti be jos socialinės politikos, be jos atitinkamo socialumo. Šiandien mes privalome pripažinti, kad prie šios šalies socialinės pažangos fondo svariai prisidėjo ir kunigaikštis Otto fon Bismarkas.

IŠVADOS

Didžiausią intelektualinį poveikį Bismarkui, kuriančiam socialinę doktriną, padarė tokie Vokietijos XIX a. antrosios pusės politinės ekonomijos mokyklos atstovai kaip F. Listas, V. Rošeras, K. Knisas, B. Gildebrandtas, taip pat socialinės reformos monarchijos idėjos pradininkas L. Šteinas, Vokietijos socialdemokratų partijos lyderis F. Lassalis, „Valstybinio socializmo“ doktrinos kūrėjas K. Rodbertusas, katedersocializmo ir Socialinės politikos sąjungos atstovai ir įkvėpėjai G. Šmolleris, A. Šeffle'as, A. Vagneris, L. Brentano.

Paveiktas šių ideologinių doktrinų, ieškojusių būdų „socialiniam klausimui“ spręsti, O. Bismarkas pirmasis Europoje valstybės mastu ėmėsi darbininkų socialinio draudimo praktikos (inicijavo pirmuosius socialinio draudimo įstatymus), kuri po Antrojo pasaulinio karo išsiplėtojo į šiuolaikinės socialinės teisinės valstybės koncepciją ir praktiką, patikimai užtikrinančią visuomenės socialinį stabilumą.

LITERATŪRA

1. **Hahn L.** Fürst Bismarck. Sein politisches Leben und Wirken – urkundlich in Tatsachen und des

- Fürsten eigenen Kundgebungen darstellt. I B. – Berlin, 1870.
2. **Stenographische** Berichte über die Verhandlungen des deutschen Reichstages, IV Legislaturperiode, IV Session. – Berlin, 1881.
  3. **List Fr.** Das nationale System der politischen Ökonomie. – Jena, 1841.
  4. **Гильдебрандт.** Политическая экономия настоящего и будущего. 1860. С. IX.
  5. **Poschinger R. V.** Fürst Bismark, als Volkswirth. – Berlin, I B., 1889.
  6. **Stein L.** Geschichte der sozialen Bewegungen in Frankreich von 1789 bis auf unsere Tage // 3 Bde. – Leipzig, 1850.
  7. **Лассаль Ф.** Сочинения. Программа работников. Об особенной связи современного исторического периода с идеей рабочего сословия. Спб., б.г.
  8. **Hahn L.** Fürst Bismark. Sein politisches Leben und Wirken – urkundlich in Tatsachen und des Fürsten eigenen Kundgebungen darstellt. I B. – Berlin, 1870.
  9. **Schriften von K. Rodbertus–Jagetzow**, hgb. v. A. Wagner. B. III. – Berlin, 1875.
  10. **C. Rodbertus – Jagetzow.** Briefe und socialpolitische Aufsätze, hgb. v. Rud. Meyer. – Berlin, 1881.
  11. **Stenographische** Berichte, 6 L. P. I Session 1884–1885.
  12. **Der Socialdemokrat.** 1881. – IX. 15.

The Sources of Otto von Bismarck Social Doctrine

Dr. D. Eidukienė

Vilnius Gediminas Technical University

SUMMARY

This study discusses the efforts to form state social policy in Germany in the second half of the 19th century. These attempts are still very little known in Lithuania. In the center of those events was Duke Otto von Bismarck, the most influential statesmen of the Prussian and German Empire of the second half of the 19th century. The author tries to analyse his social views and activities on the state level in creating social policy which later became an example followed by other countries.

Usually Otto von Bismarck is considered one of the most famous diplomats of modern times and there is no doubt that he deserves this fame. However, the activities of this extraordinary personality were not restricted to the diplomatic sphere. If we were to consider Otto von Bismarck only a diplomat we would diminish his importance, because it was none other than he who „invented“ the German social system. It was thanks to his determination and perseverance that his social program was enacted into law. Furthermore, none of the other European countries of that time had similar laws.

It took some time for Otto von Bismarck to become a supporter of social reform. Almost 34 years had to pass since his political debut. This study, by placing the emphasis on Otto von Bismarck's motives and objectives, tries to reconstruct the various factors and elements which influenced the formation of Otto von Bismarck's social views. In this relation a review of L. Stein's „social monarchy“, the doctrine of historic school in political economy, K. Rodbertus and F. Lassal's ideas of „state socialism“ and the views of kateder–socialists are presented.

Duke Otto von Bismarck called his social policy „practical Christianity“. By implementing this policy he tried to improve the material living conditions of the fourth estate and hoped to prevent a social revolution. In his opinion the Germans would not become organized and would not be able to breathe freely, as a great nation of this world, without a social system. It was thanks to Otto von Bismarck that the German state started facing its social problems. He was not only the father of laws on social insurance but also the author of social reform. Therefore Duke Otto von Bismarck made a great and important contribution to the social progress of his country.

